

C.

VÝZKUM VESNICKÝCH SÍDEL

Obytné objekty ve světle archeologických výzkumů raně středověkých vesnických sídlišť na Moravě

ROSTISLAV NEKUDA

Archeologický výzkum venkovských sídlišť na Moravě z období raného středověku je zatím neuspokojivý. Naše poznatky vycházejí většinou z částečně prozkoumaných lokalit. Hodnota takto získaných objektů, většinou ze záchranných výzkumů, je omezená. Proto výzkum sídlišť vyžaduje velkoplošné odkryvy, aby vzájemné vztahy obydlí a hospodářských objektů byly výzkumem zachyceny. S. Venc (1968, 501—502) klade důraz na znalost okolního prostředí a na jistotu, že objekt nebo komplex objektů byly odkryty v úplnosti. Tomuto požadavku vyhovuje na Moravě jen několik lokalit. Z časně slovanského období jsou to výzkumy sídlišť Břeclav-Pohansko (B. Dostál, 1982, 1985), sídliště v katastru obce Mutěnic (Z. Klanica, 1977, 52—53; 1978, 59—61), z období velkomoravského sídliště v Sadech u Uherského Hradiště (K. Marešová, 1985) a sídliště u Palonína (V. Goš—V. Kapl, 1986, 152—169), z období po 10. století jsou to sídliště Pfaffenschlag (V. Nekuda, 1975), Mstěnice (R. Nekuda, 1990, 73—98), Záblačany (R. Snášil, 1973, 89—115) a sídliště v katastru města Mohelnice (V. Goš, 1984a, 221—252).

Základní charakteristiku o slovanském obydlí v 6.—10. století na celém území bývalé ČSFR podal B. Dostál (1987, 13—22). Pro nedostatek prozkoumaných venkovských sídlišť se neomezil jen na venkovské prostředí, ale zahrnul do své charakteristiky i obytné objekty z hradišť. Pokusím se proto zhodnotit v tomto příspěvku dosavadní výsledky archeologických výzkumů venkovských sídlišť z období raného středověku ve vztahu k domu, a sledovat jeho základní vývojové rysy. Na všech zkoumaných lokalitách se vyskytovaly obytné objekty jak zahloubené — zemnice, tak i stavby na povrchu. Přehled jednotlivých typů podává tabulka na str. 350—352.

Uvedený přehled obsahuje jen ty obytné objekty, jež splňují všechny znaky obydlí. Z údajů vyplývá, že obydlí představují dvě skupiny objektů: s obytným prostorem zahloubeným — zemnice, a s obytným prostorem na úrovni terénu, nebo jen mírně zahloubeným.

Zemnice

Pro zahloubené stavby je obecně rozšířen termín zemnice (B. Dostál, 1975, 43; 1978, 14; P. Donat, 1980, 46; J. Kudrnáč, 1966, 197—221). Jako zemnice jsou označována taková obydlí, jejichž podlaha se nachází pod úrovní terénu, má obvykle čtvercovitý půdorys o straně cca 4 m a zpravidla v jednom z rohů má ohniště nebo pec. Střecha zemnice spočívá nejčastěji přímo na zemi. Důležitými kritérii pro charakteristiku zemnice jako obydlí jsou tedy kromě zahloubení a otopného zařízení dostatečná obytná plocha pro členy rodiny. Kromě pravoúhlých půdorysů jsou na Moravě i některé půdorysy zemnic nepravidelné, nejčastěji oválné, např. ve Mstěnicích, nebo zemnice I v Sadech u Uherského Hradiště (K. Marešová, 1985, 18).

Určitá komplikace vzniká mezi zemnicí a mezi nadzemní stavbou se sní-

Lokalita	Půdorysné rozměry v m	Plocha v m ²	Zahloubení v cm	Orientace	Druh otopného zařízení	Umístění otopného zařízení	Konstrukční prvky	Časové zařazení
Břeclav-Pohansko								
Objekt 1	3,8 × 3,0	11,4	30	V—Z	Ohniště	v SZ rohu	1 KJ	Časně slov.
Objekt 25	2,0 × × 1,9—2,0	4,0	75	JZ—SV	Ohniště	v S rohu	5 KJ	Časně slov.
Objekt 28	2,7—3,0 × × 2,85	8,0	34—38	SJ—VZ	Pec	v SV rohu	3 KJ	Časně slov.
Objekt 50	3,0—3,4 × × 2,7—2,3	9,0	50—60	VZ—SZ	Pec	v JZ rohu	5 KJ	
Objekt 111	2,2 × 3,15	8,0	8,0	J—S, V—Z	Ohniště	ve V rohu	3 KJ	Časně slov.
Mutěnice, obj. 72								
Objekt 92	4,0 × 3,0	12,0	60	Z—V	Kamenná pec	v SV rohu	2 KJ	Časně slov.
	4,0 × 3,6	14,4	40	Z—V	Kamenná pec	v SV rohu	14 KJ	Časně slov.
Přítluky								
	3,5 × 3,5	12,25	?	?	Kamenná pec	v rohu	—	7. stol.
Mořice								
	2,85 × 2,85	8,9	40	?	Kamenná pec	v SV rohu	—	7.—8. stol.
Mušov								
U Betléma	3,0 × 2,4	9,7	60—74	S—J	Ohniště	v SZ rohu	—	Časně slov.
U propustě	3,8 × 2,7	10,2	5—17	V—Z	Pec	v SZ rohu	5 KJ	Časně slov.
Laguny, část	3,4	?	30	SZ—JV	?	ve V rohu	4 KJ	Časně slov.
Areál	3,0 × 2,8	7,8	60	SZ—JV, JZ—SV	Kamenná pec	v S rohu	12 KJ	Časně slov.
Moravičany								
Objekt 4/65	2,72 × 1,7	4,6	20	Z—V	?	?	1 KJ	8. stol.
Pohořelice								
Objekt 3		15,2	90—100	V—Z	Kamenná pec	v S rohu		9. stol.
Palonín, obj. 149								
	5,8 × 2,2	12,1	10—20	JV—SZ	Ohniště	?		9. stol.
Uh. Hradiště-Sady								
Objekt 1	3,2 × 2,77	6,75	130	SVV—JZZ	Ohniště	v J rohu	—	9. stol.
Objekt 44	4,5 × 3,1							
dno	3,8 × 2,0	14,0	130	S—J	Ohniště	v SV rohu	—	9. stol.
Objekt 6	2,6 × 2,6	6,8	65	S—J, V—Z	Kamenná pec	v SV rohu	2 KJ	9. stol.
Objekt 9	3,84 × 3,63	14,0	10—30	SVV—JZZ	Kamenná pec	v SV rohu	4 KJ	9. stol.
Objekt 34	3,18 × 2,95	9,4	30—45	S—J	Kamenná pec	v JV rohu	2 KJ	9. stol.

KJ — kúlová jáma

Lokalita	Půdorysné rozměry v m	Plocha v m ²	Zahloubení v cm	Orientace	Druh otopného zařízení	Umístění otopného zařízení	Konstrukční prvky	Časové zařazení
Objekt 36	3,85 × 3,75	14,5	30—50	S—J	Kamenná pec	v JV rohu	srub	9. stol.
Objekt 39	5,0 × 5,0	25,0	30—60	S—J	Pec	v SV rohu	srub	9. stol.
Objekt 28	5,8 × 3,05	17,7	9—23	S—J	Kamenná pec	uprostřed	6 KJ	9. stol.
Objekt 48	4,1 × 4,1	16,8	15—20	S—J	Ohniště	v SV rohu	2 KJ	9. stol.
Objekt 49	4,09 × 4,15	17,0	20	S—J	Ohniště	v JZ rohu	srub	9. stol.
Objekt 46	4,2 × 4,1	17,2	—	S—J	Hliněná pec	v SV rohu	srub	9. stol.
Objekt 47	4,2 × 3,9	16,4	—	S—J	Ohniště	v SV rohu	srub	9. stol.
Dol. Věstonice								
Objekt 1/58	3,5 × 3,0	10,5	90	?	Kamenná pec	v SV rohu		9.—10. stol.
Objekt I	4,35 × 4,35	18,9	100—110	SV—JZ	Kamenná pec	v S rohu		Konec 9. stol.
Objekt IV	3,8 × 3,8	14,4	nepatrně	S—J	?	v SZ rohu		Konec 9. stol.
Objekt IX — část	3,45	?	20—30	S—J	?	?	2 KJ	9. stol.
Objekt X	4,5 × 4,5	20,25	mírně	S—J	Kamenná pec	v SZ rohu		Konec 9. stol.
Objekt II	3,6 × 3,6	13,0	mírně	SZ—JV	Kamenná pec	v SZ rohu	6 KJ	Konec 11. stol. až pol. 12. stol.
Objekt III	3,9 × 3,8	14,8	45	S—J	Kamenná pec	v SZ rohu		2. pol. 10. stol.
Zlechov								
	3,1 × 3,0	9,3	90		Hliněná pec	v S rohu		10.—11. stol.
Šakvice								
Objekt 1	4,0 × 4,0	16,0	40—45	S—J	Kamenná pec	v SZ rohu	8 KJ	11.—12. stol.
Objekt 4	3,5 × 3,5	12,2	17	S—J	Ohniště	v JV rohu	3 KJ	11.—12. stol.
Záblacany								
	3,8 × 2,2	8,0	28		Ohniště	v rohu	Srub	mladohrad.
Mohelnice 1								
Chata 2	4,8 × 3,0	14,4	—		Ohniště		Srub	1. pol. 11. stol.
Chata 3	7,5 × 5,0	37,5	25—30		Ohniště		Srub	1. pol. 11. stol.
	3,6 × 2,5	9,0	—		?		Srub	1. pol. 11. stol.
Pfaffenschlag								
Objekt 16	5,5 × 4,5	24,7	20—30	Z—V	Ohniště	v SZ rohu	12 KJ	1. pol. 12. stol.
Objekt 31	5,0 × 4,5	22,5	30—35	JZ—SV	Ohniště	uprostřed V stěny	Srub	1. pol. 12. stol.
Objekt 54	5,5 × 5,5	27,5	5	Z—V	Ohniště	v JZ rohu	6 KJ	1. pol. 12. stol.
Objekt 60	4,5 × 4,5	20,2	30—50	JZ—SV	Ohniště		6 KJ	1. pol. 12. stol.

Lokalita	Půdorysné rozměry v m	Plocha v m ²	v cm Zahloubení	Orientace	Druh otopného zařízení	Umístění otopného zařízení	Konstrukční prvky	Časové zařazení
Mstěnice¹⁾								
Objekt 637	4,5 × 4,0	18,0	10—20	Z—V	Hliněná pec	v SV rohu	14 KJ	Přelom 8/9 stol.
Objekt 313	3,5 × 3,0	10,5	80—90	Z—V	Hliněná pec	v SV rohu	7 KJ	Přelom 8/9 stol.
Objekt 95	3,0 × 3,0	9,0	60—70	S—J	Ohniště	v SZ rohu		mladohrad.
Objekt 952	4,5 × 3,3	14,85	120—140	V—Z	Ohniště	na V straně		mladohrad.
Objekt 1 203	3,0 × 3,0	9,0	65	S—J	Pec	v SZ rohu	11 KJ	12. stol.
Objekt 1 444	4,4 × 3,6	15,84	40	SZ—JV	Ohniště	ve V rohu	1 KJ	Přelom 12/13. stol.
Objekt 60	4,75 × 3,4	16,15	—	SV—JZ	Pec	v SZ rohu	8 KJ	11.—12. stol.
Objekt 1509	3,3 × 3,3	10,89	30—70	V—Z	Ohniště	SZ roh	10 KJ	11. stol.
Objekt 1659	4,0 × 3,0	12,0	40	S—J	Ohniště	v S rohu	3 KJ	11. stol.
Objekt 2080	3,0 × 3,0	9,0	—	S—J	Pec	v SV rohu	Strub	11. stol.
Objekt 2227	4,0 × 3,25	13,0	48	S—J	Ohniště	v JV rohu	14 KJ	10./11. stol.
Objekt A/64	4,2 × 3,0	12,6	65	SZ—JV	Ohniště	v JV rohu		11. stol.
Objekt B/64	4,1 × 3,2	13,1	60—70	Z—V	Ohniště	v SZ rohu	4 KJ	11. stol.
Objekt C/64	5,1 × 3,2	16,3	—	S—J	Pec	v SV rohu	6 KJ	11. stol.
Objekt D/64	5,0 × 4,0	20,0	—	S—J	Pec	v SZ rohu	KJ	11. stol.
Loštice, obj. 16	6,0 × 5,8	34,8	75—80	S—J	Ohniště	v S rohu	8 KJ	13. stol.
Růmařov								
Zaniklá osada								
v místech								
Bezručovy ul.								
Objekt XIX	5,1 × 4,9	25,0	144	SV—JZ	Ohniště	v Z rohu	pěchovaná hlína	1250—1300
Objekt XXV	3,0 × 2,0	6,0	70	SV—JZ	Pec	v Z rohu	pěchovaná hlína	1250—1300

¹⁾ Dosud zpracované objekty

ženou podlahou, tzv. polozemnicí. Co je rozlišujícím kritériem? Míra zahloubení, nebo konstrukce stěn? K této problematice přistupuje P. Michna (1988, 223) s návrhem termínu zahloubená chata. Toto označení zahrnuje jak zemnici, u níž spočívala střecha přímo na zemi, tak i tzv. polozemnici, která měla nad zahloubenou částí obvodové stěny přesahující zahloubený prostor. Zahloubená chata v pojetí P. Michny je označení jak pro obydlí, tak pro stavby hospodářské.

Jedním ze základních znaků domu získaných archeologickou metodou je jeho půdorys. V případě zemnice je zpravidla dobře zachován. Od časně slovanského období až do 13. století měla zemnice převážně čtvercovitý půdorys s plošnou výměrou od 4 m², např. objekt 25 na sídlišti v Břeclavi-Pohansku (B. Dostál, 1982, 65), až do 25 m², např. zemnice XIX ze zaniklé osady v místech Bezručovy ulice v Rýmařově (V. Goš—J. Karel—J. Novák, 1985, 192). Oba krajní příklady naznačují, že plocha jednoprostorové zemnice se v průběhu času zvětšovala, což mohlo souviset i s rostoucím počtem členů rodiny. Vyplývá to i z průměrné plošné výměry v jednotlivých obdobích. Průměrná plocha zemnice v časně slovanském období činila 10 m², ve středohradištním období cca 14 m² a v období mladohradištním cca 16 m².

Zahloubení je zpravidla uváděno vůči rostlému terénu, neboť původní úroveň terénu nelze vždy rozeznat. Např. objekt 1 na časně slovanském sídlišti v Břeclavi-Pohansku se nacházel v hloubce 60 cm pod dnešním povrchem a jeho zahloubení do rostlého terénu činilo 30 cm. Původní zahloubení muselo být tedy větší než 30 cm. a pravděpodobně o něco menší než 90 cm. Zemnice s keramikou pražského typu ze sídlišti v katastru obce Mušova byly zahloubeny 60—74 cm do rostlého terénu. Vrstva ornice představovala 40—50 cm, takže původní zahloubení mohlo dosahovat 90—100 cm. Zemnice 952 ze Mstěnic byla zahloubena 120—140 cm, a zemnice z Rýmařova, Bezručovy ulice, vykazovala zahloubení 144 cm, datovaná do druhé poloviny 13. století (V. Goš—J. Karel—J. Novák, 1985, 192). Největší zahloubení měla zemnice ze Starého města, z osady I, objekt 69, 200 cm (V. Hrubý, 1965, 116).

Vzhledem k převážně čtvercovitému půdorysu zemnic možno říci, že jejich orientace odpovídala hlavním směrům světových stran.

Kromě půdorysu jsou důležité stopy po konstrukčních prvcích zemnic. V celé řadě zemnic však nebyly zjištěny žádné kúlové jámy, které by naznačovaly existenci nosného systému, nebo konstrukci stěn. Dvojice kúlových jam na vnitřní nebo i na vnější straně protilehlých stran, svědčí o sloupech (sochách), které nesly hřebenovou vaznici. Střecha v tomto případě byla buď sedlová, jestliže sloupy byly součástí štítových stěn nebo stály na vnější straně. nebo valbová, jestliže sloupy byly uvnitř domu. U zemnic v Sadech předpokládá K. Marešová střechy pultové (K. Marešová, 1985, 19). Pokud zemnice neměla nadzemních stěn, spočívala střecha přímo na zemi.

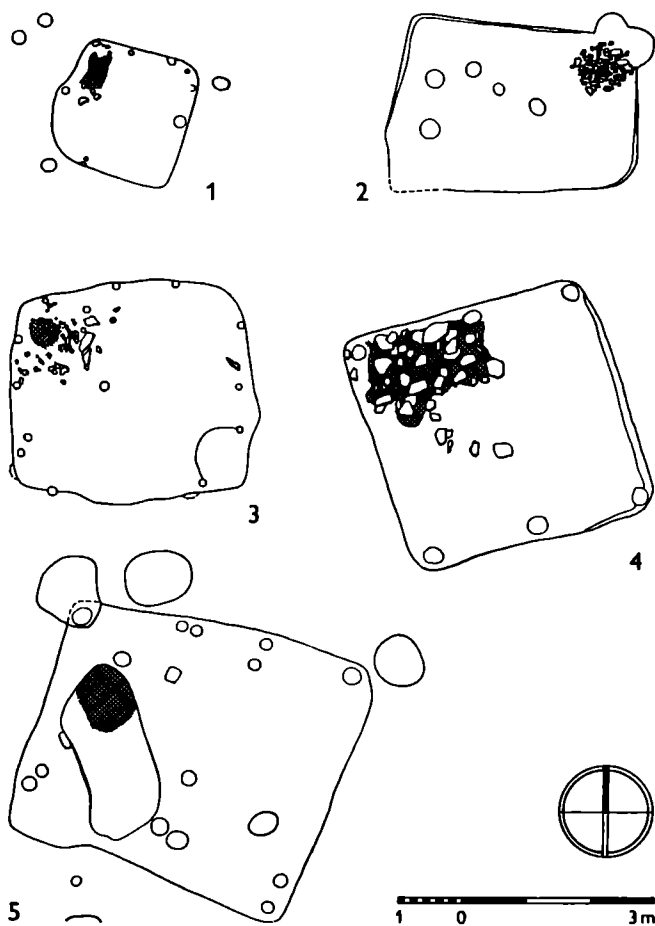
Boční stěny zemnic měly nepochybně zabezpečení proti sesutí. To se dalo nejsnadněji vydřevením. Příklad zemnice s dřevěným obložením byl pravděpodobně na časně slovanském sídlišti v Mutěnicích, objekt 92, v němž bylo na vnitřní straně 14 kúlových jam podél stěn (obr. 1:3). Obložení stěn zanechalo stopy také v Dolních Věstonicích v zemnici I, kde podél obou dochovaných stěn probíhalo mírné zahloubení v podobě 8—10 cm hlubokém žlábků (B. Klíma, 1985, 30). Další příklad zemnice s dřevěným obložením byl zjištěn při záchranném výzkumu ve Šlapanicích u Brna. Výška výdřevy z 10 až 12 cm širokých fošen byla zachována do výše 65 cm. Toto obydlí existovalo kolem poloviny 13. století (L. Belcredi, 1988, 80—84). Destrukce dřevěného

obložení stěn byla zjištěna v zemnici ze 13. století také v Lošticích (V. Goš, 1984, 172).

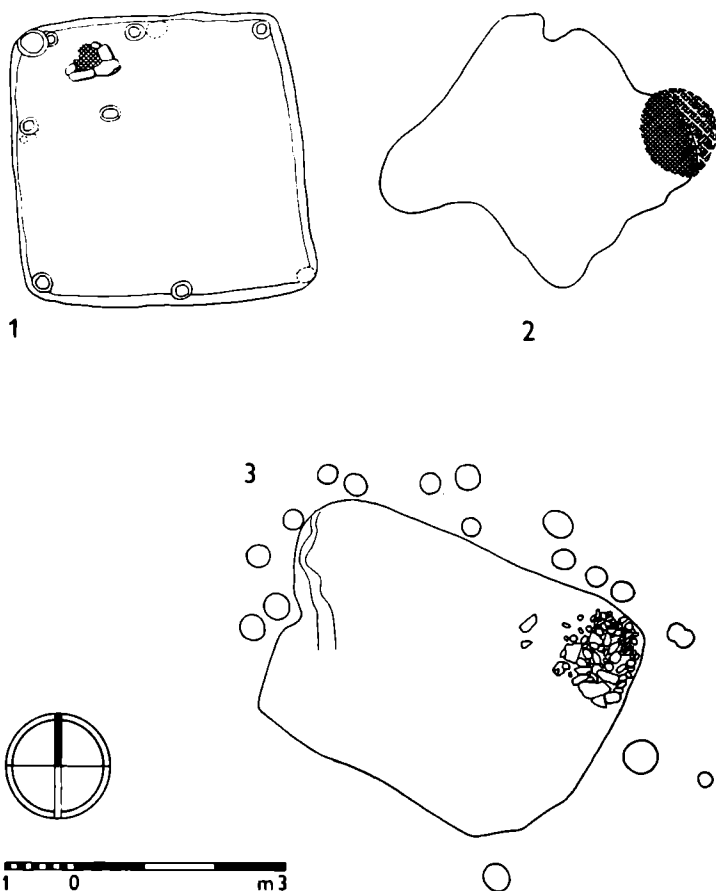
Kulové jamky v rozích a ve středu stěn opravňují předpokládat, že sloužily k založení dřevěného obložení a pravděpodobně i k drážkové konstrukci stěn.

Zvláštní skupinu představují zemnice ze zaniklé osady v Rýmařově. Ke konstrukci jejich stěn bylo použito hlíny nabíjené mezi trámovou konstrukcí (V. Goš—J. Novák—J. Karel, 1985, 201). Stěny z dusané hlíny předpokládal V. Hrubý (1961, 495) u těchto objektů, jež měly ve svém půdorysu zaoblené rohy.

Některé zemnice z pozdně hradištního období byly opatřeny stropem. Doklady o tom poskytla zemnice XIX ze zaniklé osady v Rýmařově (V. Goš—J. Novák—J. Karel, 1985, 190, 200) a zemnice ve Šlapanicích u Brna (L. Belcredi, 1988, 81). Mocnou vrstvu mazanice v zemnici u Černé Hory považovali R. Procházka a A. Štof (1983, 54) za důkaz existence stropu.

Obr. 1. Půdorysy jednoprostorových obytných objektů. 1 — Břeclav—Pohansko, Lesní škola, obj. 25, 2 — Mušov „U propustě“, 3 — Mutěnice, obj. 92, 4 — Dolní Věstonice, obj. II, 5 — Pfaffenschlag, obj. 16.

Obr. 2. Půdorysy jednoprostorových obytných objektů. 1 — Šakvice, obj. 1, 2 — Mstěnice, obj. 2060, 3 — Mstěnice, obj. 637.

Pozornosti zaslouží také vstup do zemnic. Ve Mstěnicích byla zjištěna stupňovitá úprava vstupu. Kulové jámy před vstupem opravňují k domněnce, že vstup byl chráněn přístřeškem. Počet schůdků vymodelovaných v rostlém terénu byl závislý na hloubce zemnice. Na severní Moravě, např. v Rýmařově, měly zemnice řešen vstup průkopem, tzv. šíjí. Dno mohlo být rampovité nebo i stupňovité. Boční stěny takto upraveného vstupu musely být zpevněny vydřevením nebo kamennou plentou. Důležitou součástí vstupu byly dveře, které oddělovaly vnitřní prostor obydlí a chránily před nepřízní počasí. Nálezy klíčů (např. ve Šlapanicích) svědčí o tom, že dveře plnily i funkci bezpečnostní.

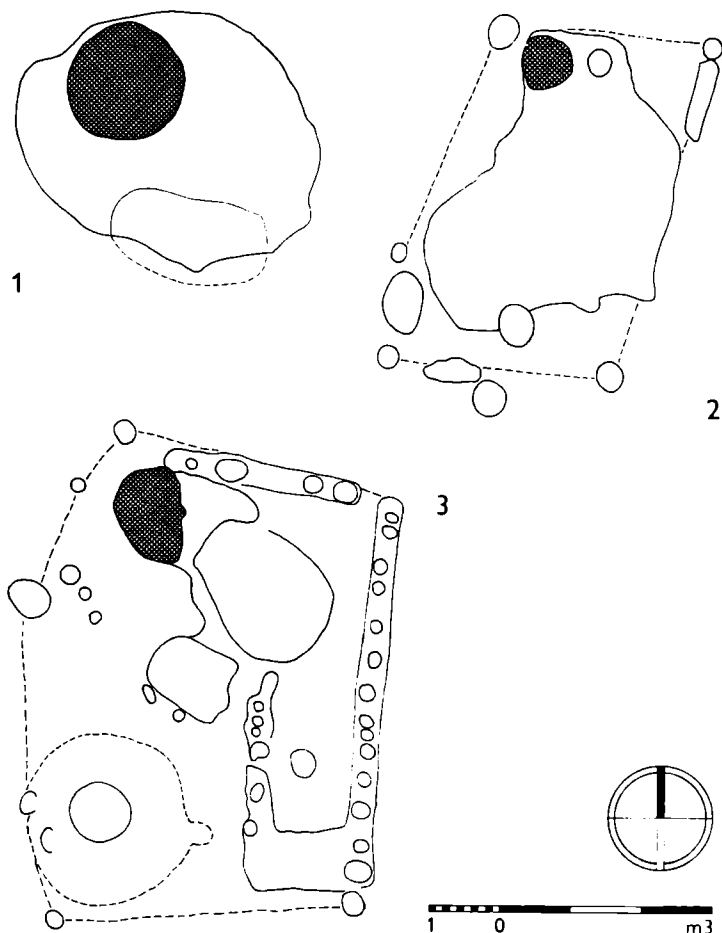
Upravené vstupy do zemnic formou šíje musely být zastřešené, aby déle trvajcí deště zemnici nezaplavily. S touto formou se setkáváme až u zemnic převážně ze 13. století. Takovouto úpravu vstupu předpokládal L. Niederle (1913, 715) již pro staré slovanské zemnice 10.—12. století.

Z vnitřního vybavení zemnic byla nejdůležitější otopná zařízení. Ta byla dvojího druhu: ohniště a pece. Jejich typologickým tříděním se zabývali L. Skružný (1963, 234—241) a V. Hrubý (1961, 491—493; 1965, 133—140). Z jimi

uvedených typů ohnišť jsou v zemnicích sledovaného období zastoupena ohniště s kamenným obložením (časně slovanské sídliště na Pohansku, v Sadech u Uherského Hradiště. V Dolních Věstonicích, ve Mstěnicích) a ohniště zahloubená, doložená ve Mstěnicích. Častěji než ohniště se vyskytují kamenné pece. Z celkového počtu 30 zemnic bylo ohniště ve 13 a kamenná pec v 17 zemnicích. Z 13 zemnic vybavených ohništěm připadá 9 na mladohradištní období. Převažovaly tedy ve staroslovanském období v zemnicích kamenné pece. Otopná zařízení byla umístěna převážně v severozápadním rohu, na sídlišti v Mutěnicích v severovýchodním rohu, v zemnici I v Sadech bylo ohniště v jižním rohu.

Ve staroměstských osadách I a III měly zemnice převážně ohniště. Ze 13 zemnic jen ve dvou byly kamenné pece (V. Hrubý, 1965, 116). Pět otopných zařízení bylo umístěno uprostřed zemnice.

Pece byly stavěny z lomového kamene kladeného na „sucho“. Pec v objektu z Areálu v Mušově byla stavěna z pískovcových ploten a vápencových drobných valounů (D. Jelínková, 1980, 428). Topný prostor kamenné pece měl zpravidla obdélníkový tvar s mísovitě zahloubeným dnem.

Obr. 3. Mstěnice. Půdorysy jednoprostorových obytných objektů. 1 – zemnice 952, 2 – objekt 60, 3 – objekt D/64.

Pokročilejší stadium otopného zařízení bylo zjištěno v zemnici ve Šlapanicích u Brna. Tato zemnice byla vybavena kamennou pecí, vyvýšenou 10 cm nad úroveň podlahy a před pecí se nacházelo ještě ohniště. Je to první doklad dvojohniskového systému otopného zařízení na Moravě z raně středověkého období. V objektu 50 na sídlišti v Břeclavi-Pohansku byla rovněž dvě otopná zařízení. V rohu proti kamenné peci se nacházela ještě hliněná pec, která byla vydlabaná do stěny objektu, a kterou B. Dostál (1982, 12–15) interpretoval jako pec výrobní.

Kúlové jamky v okolí otopného zařízení jsou interpretovány jako konstrukční prvky dymníku. Tím byly vybaveny: objekt 50 na sídlišti v Břeclavi-Pohansku (B. Dostál, 1982, 12), objekt 1 v Šakvicích (J. Ungar, 1981, 60; obr. 2:1) a zemnice XIX a XXV v zaniklé osadě v Rýmařově (V. Goš—J. Novák—J. Karel, 1985, 200).

Podlahy zemnic byly většinou rovné a jejich povrch tvořila udusaná hlína. Doklad o kryté podlaze prkny přinesl výzkum zaniklé osady v Rýmařově.

Z vnitřního vybavení zemnic jsou uváděny vyvýšené hliněné lavice např. ze sídliště v Sadech (K. Marešová, 1985, 19).

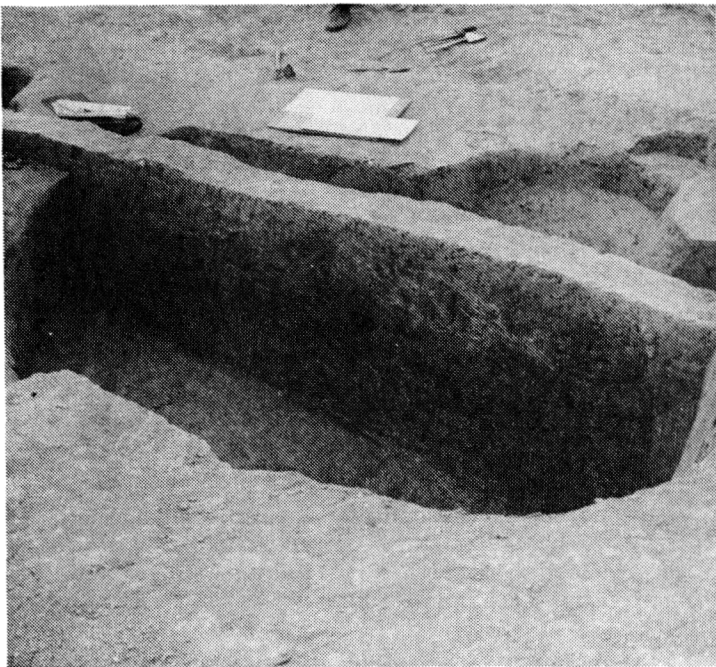
Se zemnicemi se setkáváme nejen na území obývaném Slovany, ale i mimo slovanskou sféru (např. v Anglii, M. Beresford—J. Hurst, 1971, 90; v Německu, G. Fehring, 1973 ad.). Jednoduchost zemnic vedla k domněnce, že tyto objekty měly nouzový charakter (Z. Klanica, 1986, 159).

Nadzemní stavby

Po celé raně středověké období zjišťujeme na jedné a téže lokalitě souběžnost zemnic s nadzemními stavbami. Do kategorie nadzemních staveb patří i obydlí se zahloubenou podlahou (B. Dostál, 1975, 52). Půdorysy nadzemních staveb jsou vymezeny zahloubením do rostlého terénu, systémem kúlových jam, palisádovými žlaby a odlišným zbarvením plochy zpravidla tvrdě udusané. Nadzemní domy mají spíše obdélníkovitý než čtvercovitý půdorys o plošné výměře od 5 do 20 až 25 m². Nejmenší plochu měl dům v Moravičanech, cca 5 m², a největší objekt 39 v Sadech (25 m²). Zcela výjimečnou rozlohu měla chata 2 v Mohelnici, a to 37,5 m². Průměrná plocha nadzemních domů z časné slovanského období činí 9 m², ze středohradištního období 15 m² a z mladohradištního období 18 m².

Z půdorysného vymezení nadzemních domů je možno usuzovat i na konstrukci stěn. Stavby vymezené zahloubením nebo zbarvením plochy bez systému kúlových jam, měly stěny roubené. Příklady takových domů jsou ze Sadů (např. objekty 46, 47, 49), kde byly nalezeny zbytky ohořelých trámů (K. Marešová, 1985, 23). Srubové stěny lze předpokládat také u objektu II z Dolních Věstonic (B. Klíma, 1985, 29). Objekt 2060 ve Mstěnicích (obr. 2:2) s hliněnou pecí, byl rovněž bez kúlových jam. Na sídlišti v katastru obce Mohelnice byly dokumentovány pouze nadzemní srubové domy z období 10. až poloviny 13. století (V. Goš, 1984, 225). Roubené stěny měl také dům 31 v Pfaffenschlagu (5,0×4,5 m). Plocha po obvodu zahloubené části byla vyrovnávána řadou plochých kamenů a na západní straně zůstal po trámu mělký obvodový zlábk (V. Nekuda, 1975, 14–15).

Nejčastěji se setkáváme s půdorysy nadzemních staveb, jejichž součástí jsou kúlové jámy. Bývají umístěny zpravidla v rozích a na ose stran. Takové rozmístění kúlů dává předpoklad k drážkové konstrukci stěn. Příklad domového půdorysu s kúlovými jámami v rozích, je objekt 9 ze Sadů (K. Marešová, 1985, 20, tab. 7), kúlové jámy v rozích a na ose stěn měly např. půdorysy

Obr. 4. Zaniklá ves Mstěnice. Výzkum zemnice 992. Foto V. Nekuda.

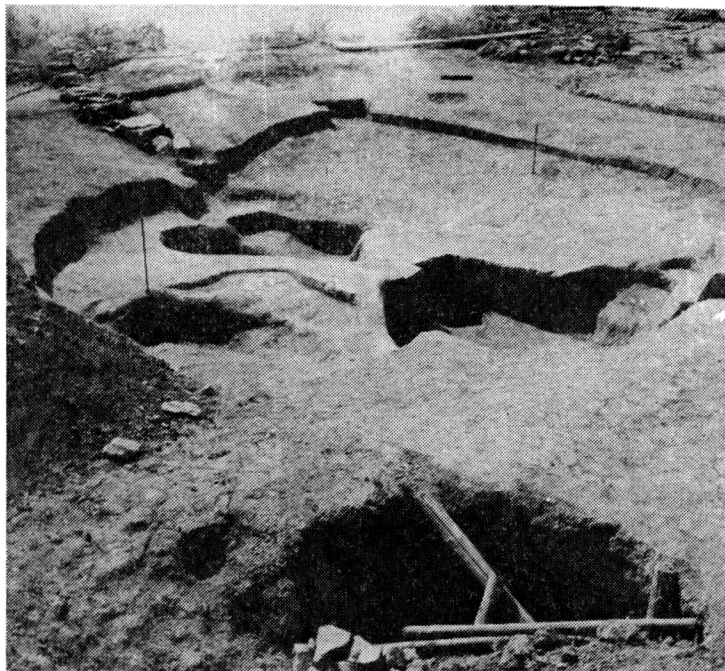
objektu V z Dolních Věstonic (obr. 12:4, B. Klíma, 1985, 29) a objektu 1 ze Šakvic (obr. 2:1, J. Unger, 1981, 61).

Někdy je však velmi obtížné určit druh použité konstrukce. Dokladem je objekt 60 ze zaniklých Mstěnic. Dům měl obdélníkovitý tvar 4,75×3,4 m. Půdorys nadzemní stavby byl vymezen křivými jámami v rozích, zuhelnatělým dřevem a stopami po zetlelých trámech (obr. 3:2). Pro rekonstrukci nadzemní stavby mají význam křivé jámy na podélné ose domu se zahloubením 69 a 56 cm. Ty jsou bezpečným důkazem pro sochy nesoucí hřebenovou vaznici. Křivé jámy v rozích nesly okapovou vaznici. Rekonstrukce stěn však není jednoznačná. Z nálezové situace lze uvažovat o konstrukci drážkové, pletené (nálezy mazanice s otisky prutů) nebo i roubené.

Za jednu z nejstarších stavebních technik je považována technika stěn vyplétaných proutím a omazaných hlínou. Podkladem pro tuto rekonstrukci jsou křivé jámy, případně i drobné křivé jamky po obvodu stěn. Konkrétní doklad domu s technikou pletených stěn byl získán při výzkumu ve Mstěnicích (objekt D/64, obr. 3:3, V. Nekuda, 1973, 90). Kromě křivých jam se u tohoto domu zachovaly i výrazné žlábkové svírající pravý úhel. Dalšími doklady této techniky jsou zbytky do červena vypálené mazanice s otisky prutů. Při použití techniky pletených stěn vznikne stěna o šířce 30–35 cm, neboť svislé a vodorovné pruty včetně svislých křivů byly oboustranně omazány hlínou. Tímto svázáním svislých křivů s proutěnými rohožemi se dosáhlo značné kompaktnosti stěn.

Dvojice křivých jam v objektu 16 v Pfaffenschlagu (obr. 1:5) dovoluje uvažovat o mezislopostové konstrukci stěn (V. Nekuda, 1975, 14).

Na základě archeologických nálezů lze spolehlivě charakterizovat u nadzemních staveb konstrukci střechy. Konstrukce sochová s hřebenovou vaznicí umožňovala jak střechu sedlovou, tak i valbovou. Z půdorysné dispozice do-

mových půdorysů vyplývá, že převažovala do poloviny 13. století na Moravě střecha sedlová. Použití hřebenové vaznice a okapových vaznic, umožňovalo zmenšit vzdálenost pro postranní tyče střešní konstrukce, tzv. krokve. Ty mohly být ve tvaru háku, který se na hřebenovou vaznici zavěsil. Základní střešní krytinou byla ve středověku sláma, svázaná do tzv. došků. Tato krytina byla snadno dostupná, lehká, nepropustná a měla i dobré vlastnosti izolační. Doklady této krytiny se většinou v archeologických nálezech nedochovaly. Výjimkou je zemnice ze Šlapanic u Brna, kde bylo nalezeno několik kusů plochých prejz (L. Belcredi, 1988, 81).

Podlahy zkoumaných domů byly hliněné, tvrdě udusané, a v několika případech byly jedinou oporou pro rekonstrukci celého půdorysu (např. v Sadech objekty č. 46, 47 — K. Marešová, 1985, 24—25).

K vnitřnímu vybavení nadzemních domů patřily stejně jako u zeměnic ohniště a pece. Byly situovány do rohu, nejčastěji do severozápadního, nebo severovýchodního. V několika případech (Sady, objekty 34, 36, Šakvice, objekt 4, Mstěnice, objekt 2227) byla otopná zařízení v jihovýchodním rohu. Umístění otopných zařízení bylo v rohu proti vchodu, což dokládají všechny dosud prozkoumané lokality. Výjimkou je objekt 28 v Sadech, kde kamenná pec byla umístěna uprostřed v jižní polovině domu (K. Marešová, 1985, 23, tab. 12).

Ohniště byla buď na úrovni podlahy, nebo byla zahloubená. Z hlediska zateplení prostoru obydli bylo ohniště umístěné v jámě výhodnější, neboť protéplovalo celou podlahu. Ohniště na úrovni podlahy měla zpravidla okrouhlý tvar, pokud bylo umístěno v rohu i tvar čtvrtkruhu. Plocha ohniště byla ohraničena nebo i vyložena kameny, např. v Záblačanech (R. Snášil, 1973, 98), ve Mstěnicích (V. Nekuda, 1973, 79 n.) a v Pfaffenschlagu (V. Nekuda, 1975, 25). V několika obydlich zůstala po ohništi propálená skvrna na podlaze.

Na sídlišti v katastru města Mohelnice zjistil V. Goš (1984, 234) stopy ohnišť čtvercového tvaru o straně v délce 1 m a obložené kameny.

V Záblačanech byla ohniště zahloubená ve tvaru okrouhlé nebo oválné jámy, jejichž dna byla vyložena říčními oblázky. Nechyběly tam ani pískovcové kameny, o nichž R. Snášil (1973, 98—99) soudí, že mohly sloužit jednak k udržování tepla, jednak k úpravě jídel.

Pece v nadzemních domech byly jednak kamenné, jednak hliněné. Na sídlišti v Sadech měly kamenné pece čtvercovitý nebo obdélníkovitý půdorys a byly postaveny z větších lomových kamenů. Kamenné klenby pecí se nedochovaly (K. Marešová, 1985, 43). Kamenná pec v Šakvicích byla na nízkém podstavci v severozápadním rohu (J. Unger, 1981, 60—61). J. Unger ji označil jako stolový krb (obr. 2:1). Kamennou pec na podstavci uvádí B. Dostál (1987, 18) v objektu 91/LŠ z Břeclavi-Pohanska.

Zvláště názorný příklad hliněné pece poskytl dům 2060 ve Mstěnicích. Pec byla umístěna v protilehlém rohu vpravo od vchodu. Měla okrouhlý tvar o průměru 100 cm a její kopule do červena vypálená byla zachována do výše 30 až 40 cm. Nejen dno této pece, ale i dalších ve Mstěnicích objevených, bylo vyloženo drobnými kameny — převážně křemeny, které byly potaženy jemnou jílovou hlinou vypálenou na povrchu do šedobílé, místy šedočervené barvy. Pece ve Mstěnicích spočívaly na jámách. Podobnou situaci zaznamenal B. Dostál (1987, 18) na Pohansku, kde spodky kopulovitých pecí spočívaly na tmavošedé výplni objektů, obsahující běžné sídlištní nálezy. Z této nálezkové situace B. Dostál vyvodil předpoklad, že otopné zařízení stálo na nějakém dřevěném podstavci, po němž se nezachovalo stop.

Vysunutí pece za obvodovou stěnu domu bylo v dosavadních výzkumech venkovských sídlišť v období časného středověku na Moravě zachyceno na dvou lokalitách, a to na Pohansku (obj. 50) a v Sadech (obj. 6).

Uvnitř některých domů byly zjištěny také obilní jámy. V Sadech byla obilnice v objektu 39 (K. Marešová, 1985, 28) zhruba uprostřed západní stěny. Také ve Mstěnicích (objekty 612, 989, 1509) bylo několik obilních jam v prostoru obydlí, a to buď v rohu, nebo v těsné blízkosti stěny.

Hodnotíme-li dosavadní poznatky o obydlí venkovských sídlišť z období raného středověku na Moravě, můžeme konstatovat, že ve venkovském prostředí existovaly po celé období jednoprostorové domy, a to jak zemnice, tak i domy budované na úrovni terénu. Archeologické nálezy poskytly poznatky o půdorysu, o otopném zařízení, o konstrukci stěn a střechy. Základním stavebním materiálem bylo dřevo.

Některé nadzemní stavby ve staroměstských osadách se lišily od současných staveb ve vesnických sídlišťích kamennou podezdívkou, která vroubila celý obytný prostor (V. Hrubý, 1965, 131—132).

Dosavadní výsledky archeologických výzkumů vesnických sídlišť raného středověku na Moravě ukazují, že jednoprostorová obydlí s pecí nebo ohništěm, byla základní obytnou jednotkou po celé období raného středověku, a to nejen na Moravě, ale v celé střední Evropě. Jednoprostorový dům odpovídal hospodářsko-společenským poměrům raného středověku. Teprve zvrat v zemědělské výrobě ve 13. století znamenal změnu jak v organizaci obydlí, tak i dalších hospodářských staveb.

Literatura

- BELCREDI, L., 1988: Nález zemnice 13. století ve Šlapanicích u Brna. VVM XL, 1988, 80—84.
BERESFORD, M.—HURST, J. G., 1971: Deserted Medieval Villages. Londýn.

- DONAT, P., 1980: Haus, Hof, und Dorf in Mitteleuropa vom 7.—12. Jahrhundert. Berlin.
- DOSTÁL, B., 1975: Břeclav-Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- 1982: K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně, roč. X, 2, Praha.
- 1985: Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno.
- 1987: Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě v době slovanské [6.—10. století]. XVI. Mikulovské sympozium 13—32.
- 1987a: Stavební kultura 6.—9. století na území ČSSR. AH 12, 9—32.
- FEHRING, G. P., 1973: Zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher Dorfsiedlungen in Südwestdeutschland. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 21, 1973, 1—35.
- GOŠ, V., 1984: Sídlíštní objekty slovanské osady v Mohelnici. Časopis Slezského muzea, Série B, 33, 1984, 221—252.
- GOŠ, V.—KAPL, V., 1986: Slovanská osada u Palonína. AR 38, 1986, 176—204.
- GOŠ, V.—NOVÁK, J.—KAREL, J., 1985: Počátky osídlení Rýmařova. PA LXXVI, 1985, 184—227.
- HRUBÝ, V., 1961: Příspěvek k poznání velkomoravského obydlí. PA LII, 1961, 488—497.
- 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha.
- JELÍNKOVÁ, D., 1980: Obytné objekty s keramikou pražského typu z Mušova. AR XXXII, 1980, 413—434.
- KLANICA, Z., 1977: První sezóna výzkumu sídlišť v trati Zbrod u Mutěnic. PV 1975, 52—53, tab. 19—20.
- KLANICA, Z. 1986: Počátky osídlení našich zemí. Praha 1986.
- KLÍMA, B., 1985: Hradištní osada u Dolních Věstonic, okr. Břeclav. AR XXXVII, 27—48.
- KUDRNÁČ, J., 1966: Die eingetieften slawischen Wohnstätten. VPS IV, 1966, 197—221.
- MAREŠOVÁ, K., 1985: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské sídliště v Dolních Koticích. Uherské Hradiště 1985.
- MICHNA, P., 1988: K poznání zahloubených obydlí doby velké kolonizace. Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejí a vlastivědné společnosti v Brně, a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, 222—284, Brno.
- NEKUDA, R., 1990: Třicet let archeologického výzkumu ve Mstěnicích. ČMM, Vědy společenské, LXXV, 1990, 73—98.
- NEKUDA, V., 1973: Raně středověké typy obytných objektů ve Mstěnicích. ČMM, Vědy společenské, LVIII, 1973, 77—96.
- 1975: Profenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno 1975.
- NIEDERLE, L., 1913: Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanů. Díl I/2. Praha 1913.
- PITTEROVÁ, A., 1961: Pokus o hodnocení slovanského domu, PA 52, 1961, 484—487.
- PROCHÁZKA, R.—ŠTROF, A., 1983: Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory. VVM XXXV, 1983, 46—58.
- SKRUŽNÝ, L., 1963: Příspěvek k třídění a chronologii slovanských otopných zařízení na území ČSSR. PA 54, 234—265.
- ŠNAŠIL, R., 1973: Záblačany, okr. Uherské Hradiště. ZSV 1, 89—115. Uherské Hradiště 1973.
- UNGER, J., 1981: Hradištní a středověká osada u Šakvic. AR XXXIII, 1981, 55—87.

Zusammenfassung

Wohnobjekte im Lichte der archäologischen Grabungen in den frühmittelalterlichen ländlichen Siedlungen in Mähren

Die archäologische Untersuchung der Siedlungen aus dem Frühmittelalter ist in Mähren vorläufig unbefriedigend, denn es gelang bislang nicht den Grundriß einer ganzen Niederlassung freizulegen. Eine Arbeit, die Wohnobjekte aus der Zeit nach dem J. 1000 behandeln soll, kann die vorangehende Entwicklung nicht unbeachtet lassen. Eine dem slawischen Haus aus dem 6.—10. Jhdt. gewidmete und unser ehemaliges ganzes Staatsgebiet berücksichtigende Übersicht stellte B. Dostál zusammen [1987, 13—22]. Im ländlichen Milieu, ebenso wie auf den Burgwällen, war, damals das einräumige Wohnobjekt vorherrschend, dessen vorwiegend quadratischer Grundriß ein Flächenmaß von 9—12 m² hatte. Es waren entweder eingetiefte Objekte — Grubenhäuser, oder auf dem Niveau errichtete Bauten. Die Heizvorrichtung befand sich meistens in einer Ecke. Obwohl vornehmlich nur Überreste davon bei den Ausgrabungen geborgen werden konnten, ist es auf Grund der Fundsituation möglich, ihre annähernde Rekonstruktion zu schaffen. Was die Wände dieser Wohnbauten

betrifft, erwähnt B. Dostál (1987, 14—17) gefalzte (hauptsächlich in den Grubenhäusern), gezimmerte, sowie solche aus Flechtwerk gebaute.

In Mikulčice, und anscheinend auch in Pohansko, gab es außerdem Spuren von Palisadenwänden. Lehmwände konnte man nicht nachweisen. Das Dach war — der Meinung desselben Autors nach — meistens vom Typ eines Sattel-, resp. Walmdaches, wenn die Gabelstützen gegen die Mitte des Wohnraums versetzt waren. Der Fußboden solcher Behausungen war einfacher Lehm Boden.

Als Heizvorrichtung dienten im 6.—10. Jhd. einesteijs Feuerstellen, andernteils Lehm- oder Steinöfen.

Die von B. Dostál vorgelegte Grundcharakteristik des slawischen Hauses vor dem J. 1000 bildet die Grundlage, von der die auf den folgenden Zeitabschnitt konzentrierte archäologische Forschung ausgehen kann. Dostáls Darlegungen gehen zugleich mit der Ansicht L. Niederles (1913, 715) auseinander, es hätte bereits vor Ende des 1. Jahrtausends n. Chr. vor dem Eingang in den Wohnraum einen kleinen Raum als Flur gegeben.

Wie aus den bisherigen Ausgrabungen zu ersehen ist, unterschied sich das Haus im 11.—12. Jhd. nicht von jenem aus der vorangehenden Zeit. Die Anzahl unserer Grabungsplätze ist zwar beschränkt, aber die Fundsituation in den Lokalitäten Pfaffenschlag, Mstěnice, Šakvice, Záblačany, sowie in einer Siedlung im Kataster der Stadt Mohelnice weist übereinstimmende Merkmale auf. Immer handelt es sich um einräumige, eingetiefte Wohnobjekte — Grubenhäuser, oder um Bauten, die auf dem Niveau errichtet waren.

Grubenhäuser

Der Terminus Grubenhaus für ein eingetieftes Objekt fand allgemeine Verbreitung (B. Dostál 1975, 43; derselbe 1978, 14; P. Donat 1980, 56—69; J. Kudrnáč 1966, 197—221). Man versteht darunter Wohnobjekte, deren Fußboden unter dem Terrainniveau liegt und ein Flächenausmaß von 5—20 m² hat. Ein wichtiges Kriterium bei der Bestimmung eines solchen Objektes ist die Existenz einer Heizvorrichtung und einer für die Familienmitglieder ausreichenden Wohnfläche. Nach dem Grundriß teilt man die Grubenhäuser in zwei Typen ein: der eine ist rechteckig — vorwiegend quadratisch, der andere unregelmäßig, vornehmlich ovalförmig. Beide Typen sind in Mstěnice vertreten.

Manchmal ist es schwierig zu entscheiden, ob man ein Grubenhaus, oder einen auf dem Niveau errichteten Bau vor sich hat, dessen Fußboden nur ein wenig eingetieft worden war. Was sollte da als Unterscheidungsmerkmal gelten? Das Maß der Eintiefung, oder die Wandkonstruktion? Zu diesem Problem nimmt P. Michna Stellung (1988, 223), indem er den Terminus „eingetieftes Hütte“ vorschlägt: diese Bezeichnung sollte sowohl ein Grubenhaus, als auch ein sgn. „Halb-Grubenhaus“ einschließen, dessen Umfassungswände den eingetieften Teil des Objektes überragten, während das Dach eines Grubenhauses den Boden unmittelbar berührte. Der Auffassung P. Michnas nach ist unter seinem obigen Terminus ein Wohn-, ebenso wie ein Wirtschaftsobjekt zu verstehen.

Die Innenwände der eingetieften Behausungen mußten gegen Einsturz gesichert werden, und zwar mit einer Holzverschalung oder Steinverblendung. Bei einer Rettungsgrabung in Šlapanice bei Brno wurde ein Grubenhaus mit Holzverschalung entdeckt, die aus 10—12 cm breiten Bohlen bestand und bis zu einer Höhe von 65 cm erhalten blieb. Das Wohnobjekt stammte aus der Zeit um die Mitte des 13. Jhdts (L. Belcredi 1988 80—84).

Die Pfahlgruben in den Ecken und in der Mitte der Wände deuten auf die Konstruktion der gefalzten Wände hin. Ein diesbezügliches Beispiel stellte das aus dem 11. Jhd. stammende Grubenhaus Nro. 229 in Mstěnice dar. Eine ähnliche Verteilung der Pfostengruben kam auch in den eingetieften Wohnobjekten in Pfaffenschlag (V. Nekuda 1975, Obj. 16, 54, 60) oder in Šakvice vor (J. Unger 1981, Obj. 1). Alle erwähnten Objekte waren ins 11., bzw. zum Beginn des 12. Jhdts. anzusetzen. In Mstěnice und Šakvice schwankte das Flächenausmaß der Grubenhäuser zwischen 12 und 16 m², während es in Pfaffenschlag 20—27 m² betrug. Der Grundriß war meistens quadratisch, bei einer Seitenlänge von 3,5—5,5 m. Die Eintiefung reichte von 20 bis zu 90 cm. Die ursprünglich senkrechten Wände waren erst infolge der Gesamtdestruktion der Behausung ein wenig schief geworden.

Die in Nordmähren untersuchten Grubenhäuser aus dem 13. Jhd. hatten ebenfalls einen quadratischen Grundriß. Die Wände waren mit Holzverschalung und Pfostkonstruktion in den Ecken und in der Mitte fest gemacht worden. Eine besondere Gruppe stellen die Grubenhäuser der Ortswüstung in Rýmařov dar: dort waren die

Wände als zwei Bohlenwände konstruiert, zwischen die Lehmerde eingestampft wurde (V. Goš—]. Novák—]. Karel, 1985, 201).

Manche Grubenhäuser waren eingedeckt, wie es bei jenem Nro. XIX in Rýmařov (l. c. 190, 200), oder in Šlapanice bei Brno (L. Belcredi 1988, 81) der Fall war.

Auch der Eingang in die Grubenhäuser verdient Aufmerksamkeit. Seine stufenartige Gestaltung verzeichnete man in Mstěnice. Zwei Pfahlgruben vor dem Eingang bringen den Gedanken nahe, man hätte hier unter einem Vordach Schutz finden können (V. Nekuda 1973, 78—79). Die Anzahl der im gewachsenen Boden modellierten Stufen hing davon ab, wie tief der Boden des Wohnraums lag.

In Nordmähren, z. B. in Rýmařov, führte ins Grubenhäuser der sgn. rampen- oder stufenförmige „Hals“. Seine Wände mußten wieder mit Holzverschalung oder Steinverblendung fest gemacht werden. Ein wichtiger Bestandteil des Eingangs war die Tür, die den Wohnraum vom Zugang trennte und ihn zugleich vor dem Schlechtwetter schützte. Funde von Schlüsseln (z. B. in Šlapanice) sind ein Beweis, daß die Tür auch die Sicherheit der Wohnung gewährleisten sollte.

Der als „Hals“ gestaltete Eingang war manchmal überdacht und erlangte somit die Funktion eines Flurs. Das ist für die erst ins 13. Jhd. fallenden Objekte kennzeichnend; von L. Niederle (1913, 715) wird diese Erscheinung bereits für slawische Grubenhäuser aus dem 10.—12. Jhd. in Betracht gezogen.

Bauten auf dem Niveau

Ebenso wie es dem in der mittelslawischen Zeit war, existierten auch im 11.—13. Jhd. gleichzeitig Grubenhäuser und auf dem Niveau errichtete Bauten. Zu diesen zählen auch Behausungen mit gesenktem Fußboden (B. Dostál 1975, 52). Den Grundriß solcher Bauten erkennt man an der mäßigen Eintiefung im gewachsenen Boden, ebenso wie am System der Pfostenlöcher, an den Palisadenrillen und an dem abweichenden Farbton des in der Regel festgestampften Lehmboodens.

Die Bauten auf dem Niveau hatten einen eher länglichen, als quadratischen Grundriß, bei einem Flächenausmaß zwischen 8 und 20 m². Das größte Objekt dieser Art wurde in der schon vorerwähnten Siedlung im Kataster der Stadt Mohelnice entdeckt: die Überreste der vom Steinfundament dieses Blockhauses herrührenden Destruktion bildeten ein Rechteck im Ausmaß von 750×500 cm, in dessen SW Ecke sich eine Feuerstelle befand (V. Goš 1984, 224—225). Zum Unterschied davon wies ein Blockhaus mit eingetieften Fußboden in Záblačany Seitenlängen von nur 379 und 207 cm auf (R. Snášil 1971, 96).

Aus dem Charakter eines erhaltenen Hausgrundrisses kann man selbst auf die Konstruktion der Wände schließen: wo der Fußboden eingetieft, oder vom gewachsenen Boden abweichend verläuft war und keine Pfostenlöcher aufwies, hatte es gezimmerte Wände gegeben. Dies war namentlich in Nordmähren öfters der Fall. In jener frühmittelalterlichen Siedlung bei Mohelnice hatte man hingegen nur Blockhäuser während des ganzen Bestehens dieser Siedlung gebaut, d. h. vom 10 bis zum 13. Jhd.

Gezimmerte Wände hatte auch die Hütte Nro 31 in Pfaffenschlag, deren 30 cm tief liegenden Fußboden vereinzelt flache Steine abgrenzten; an der Westseite blieb eine seichte Umfassungsrille erhalten (V. Nekuda 1975, 14—15).

An Wände derselben Bautechnik ist auch bei einigen Wohnobjekten in Mstěnice zu denken (z. B. Obj. 2060, 1753, 1443 u. a.). Außerdem entdeckte man dort einige Hütten mit Flechtwerkständen (V. Nekuda 1973, 90), deren länglicher Grundriß ein Flächenausmaß von 16—20 m² hatte (z. B. Obj. C — 510×320 cm, D — 500×400 cm). Auf die letztgenannte Technik deuten dort größere und kleinere Pfostenlöcher entlang der Wände hin, die 30—25 cm stark waren: die senkrechten und waagrechten Ruten des Flechtwerks mit Pfostenkonstruktion waren nämlich beiderseits mit Lehmverputz versehen, wodurch man eine erhebliche Kompaktheit der Wände erzielte.

Die Grubenhäuser, sowie auch die Bauten auf dem Niveau, hatten ein Satteldach, dessen Konstruktion nicht besonders schwierig war. Bei jenen Grubenhäusern, deren Wände nicht über dem Terrain emporragten, lehnte es sich direkt am Boden an. Sein wichtigstes Konstruktionselement war der von zwei Gabelstützen getragene Firstbaum, während die Pfosten in den Wänden die Traufenbalken trugen. Die Ausführung eines Rotendachs mit Firstbaum und Traufenbalken ermöglichte die Ausbildung eines Rotendaches, bei dem einzelne Rufen auf den Firstbaum eingehängt wurden. Als Dacheindeckung benutzte man zweifellos Strohbündel, die leicht und wasserdicht bei hohen Isolationsfähigkeiten waren und die man sich ohne Schwierigkeiten besorgen konnte. Überreste der Dacheindeckung kommen aber im archäologischen Fundstoff meistens nicht vor. Als Ausnahme sind nur einige flache Preisen zu nennen, geborgen in dem

Grubenhäuser in Šlapanice (L. Belcredi 1988, 81), wo man eine Wohnraumdecke voraussetzt. Diese Meinung teilen auch V. Goš, J. Novák und J. Karel (1985, 200) im Hinblick auf das Grubenhäuser Nro XIX in Rýmařov, wo die Fundsituation für eine mit Lehm verstrichene Balkendecke sprach. Als Beleg für die Existenz einer Wohnraumdecke wird öfters eine starke Schicht Lehmbeschlag angesehen (z. B. im Falle eines bei Černá Hora freigelegten Grubenhauses (vgl. R. Procházka—O. Štřof 1983, 54).

Die meisten ausgegrabenen Wohnobjekte hatten nur einen Lehmbofen, der oft festgestampft war und dessen Oberfläche in einigen Fällen noch eine härtere Kruste bedeckte (Mstěnice). Auf eine Bohlenziele stieß man bei der Siedlungsgrabung in Rýmařov.

Innenausstattung der Häuser

Das wichtigste im Haus war die Heizvorrichtung, von der wir zwei Typen kennenlernten: die Feuerstelle und den Ofen. Der eine ebenso wie der andere Typ befand sich in der Regel gegenüber dem Eingang in einer Ecke, was unsere sämtlichen Ausgrabungen bislang bestätigten.

Die Feuerstelle lag entweder auf dem Bodenniveau, oder sie war eingetieft; das war vorteilhafter, denn auf diese Weise wurde der ganze Fußboden erwärmt. Im erstgenannten Fall war sie gewöhnlich kreisförmig. Wenn sie in einer Ecke Platz hatte, konnte sie auch die Form eines Kreisabschnittes haben. Ihre Fläche war mit Steinen abgegrenzt, event. auch ausgelegt, so wie es beispielsweise in Zábřacany (R. Snášil 1971, 98), Mstěnice (V. Nekuda 1973, 79 ff.) oder in Pfaffenschlag (derselbe 1975, 25) zu sehen war. In einigen Wohnräumen zeugte von der Feuerstelle eine ausgebrannte Spur auf dem Lehmbofen.

In der Siedlung im Kataster der Stadt Mohelnice verzeichnete V. Goš (1984, 234) Überreste quadratischer, mit Steinen umgrenzter Feuerstellen, deren Seiten 100 cm lang waren. Die eingetieften Feuerstellen in Zábřacany waren kreisförmige oder ovale Gruben, deren Boden mit Flußgeröll ausgelegt war. Zu den Sandsteinen, die dort ebenfalls vorkamen, meint R. Snášil (1971, 98—99), sie sollten einesteiils die Wärme länger erhalten, andernteils dürfen sie als Kochplatten gedient haben.

In manchen frühmittelalterlichen Häusern gab es einen Backofen. In Zábřacany entdeckte man Stein- sowie auch Lehmöfen, während man in Mstěnice nur die letzteren feststellte. Von R. Snášil wird einmal sogar ein Rauchabzug erwähnt (l. c., 99), an dessen Existenz ebenfalls J. Unger (1981, 60) denkt, und zwar im Hinblick auf die Pfahlgruben, die um einen Steinofen herum festgestellt wurden. Mit einem Rauchabzug waren auch die Hütten XIX und XXV in der Siedlung in Rýmařov ausgestattet (V. Goš—J. Novák—J. Karel 1985, 200).

Einem besonders anschaulichen Beispiel eines Lehmofens begegneten wir im Haus Nro 2060 in Mstěnice: gegenüber dem Eingang, in der rechten Ecke des Wohnraums hatte ein rundlicher Backofen (dessen Durchmesser 100 cm ausmachte) Platz. Seine rötlich gebrannte Kuppel war in einer Höhe von 30—40 cm erhalten. So wie es auch anderswo in Mstěnice zu beobachten war, war der Boden dieses Lehmofens mit kleinen Steinchen — hauptsächlich Kieselsteinen — ausgelegt und mit einer Schicht feiner Lehmerde verstrichen, deren Oberfläche grauweiß, stellenweise graurot gebrannt war. Unter solchen Backöfen befanden sich in Mstěnice Ofengruben. Eine ähnliche Situation stellte ebenfalls B. Dostál (1987, 18) in Pohansko fest: dort lag der Boden kuppelförmiger Lehmöfen auf einer dunkelgrauen Ausfüllung, die das übliche Siedlungsmaterial enthielt. Dies veranlaßte B. Dostál anzunehmen, die Heizvorrichtung hätte auf irgendeinem Untergestell gestanden, von dem nichts übrigblieb.

Eine fortgeschrittenere Entwicklungsstufe der Heizvorrichtung brachte die Ausgrabung des Grubenhauses in Šlapanice an den Tag: seinem 10 cm über dem Fußboden liegenden Steinofen war eine Feuerstelle vorgelagert, so daß man es dort mit dem ersten Beleg des Zweifeuer-Systems zu tun hatte, der in Mähren vor dem 13. Jhd. zu verzeichnen war. In der folgenden Entwicklung des Hauses während des Hochmittelalters stellte das Zweifeuer-System namentlich in Südwestmähren eine gewöhnliche Erscheinung dar.

Die Herauswölbung des Ofens aus der Umfassungsmauer des frühmittelalterlichen Hauses wurde in Pohansko und in Sady festgestellt.

Zum Zubehör des Hauses zählten in der gegebenen Zeit auch Vorratsgruben und kleine Keller, die R. Snášil (1971, 100) in einem Fall aus Zábřacany erwähnt. In Mstěnice stieß man mehrmals auf Getreidegruben, angelegt im Wohnobjekt, und zwar in einer Ecke, oder in nächster Nähe der Wand.

Aus der Zusammenfassung unserer Erkenntnisse ergibt sich, daß es im Frühmittelalter im ländlichen Milieu zwei Typen einräumiger Häuser gab — eingetiefte

und auf dem Niveau erbaute. Die Ausgrabungen ermöglichten uns sowohl die Konstruktion ihrer Wände und Dächer, als auch die Art ihrer Heizvorrichtungen zu beobachten. Zu ähnlichen Ergebnissen führten auch die Ausgrabungen in den Nachbarländern, wie aus der Arbeit P. Donats (1980) über die Entwicklung des Hauses in Mitteleuropa vom 7. bis zum 12. Jhdt. hervorgeht.

Abbildungen:

1. Grundrisse der einräumigen Wohnobjekte. 1 — Břeclav-Pohansko. Objekt 25, 2 — Mušov, 3 — Mutěnice, Objekt 92, 4 — Dolní Věstonice, Objekt II, 5 — Wüstung Pfaffenschlag, Objekt 16.
2. Grundrisse der einräumigen Wohnobjekte. 1 — Šakvice, Objekt 1, 2 — Wüstung Mstěnice, Objekt 2060, 3 — Wüstung Mstěnice, Objekt 637.
3. Wüstung Mstěnice. Grundrisse der einräumigen Wohnobjekte. 1 — Grubenhaus 952, 2 — Objekt 60, 3 — Objekt D/64. Erklärung zur Übersichtstabelle der Wohnobjekte: Lokalität — Grundriß in m — Fläche in m² — Tiefe in cm — Orientierung: V = Ost, J = Süd, Z = West, S = Nord — Art der Beheizung: Ohniště = Feuerstelle, Pec = Backofen — Stelle der Beheizung: v SZ rohu = in der NW Ecke — Konstruktionsspuren: KJ = Pfostenlöcher — Zeit: časně slov. = frühslawisch, stol. = Jh.
4. Wüstung Mstěnice. Grubenhaus Nr. 952.
5. Wüstung Mstěnice. Wohnobjekt 525. Foto V. Nekuda.

